

ЧАС ТА ПОНЯТТЯ «ЧАСУ/ПРОСТОРУ» У ТЕОРІЇ СТРУКТУРАЦІЇ ЕНТОНІ ГІДДЕНСА

У статті аналізуються концепції часу та «часу/простору» в теорії структурації Гідденса, Наголошується важливість та евристична перспективність використання розробленої концепції «часу/простору» як окремого підходу. В той же час у статті обґрунтовується проблема тичність теорії структурації з точки зору сприйняття в ній часу та висвітлюються внутрішні протиріччя в засадничих поняттях теорії структурації, до яких призводить таке тлумачення поняття часу.

Упродовж останніх років у соціології спостерігається постійний інтерес до теоретичних концепцій, зосереджених на розв'язанні проблеми поєднання агента (тобто індивіда як суб'єкта дії) та соціальної структури. Зокрема, сюди можна віднести теоретичні побудови М. Арчер, П. Бурдье, Е. Гідденса, Д. Локвуда, Н. Моузеліса, П. Штомпки та ін. [1]. Загалом ці теорії постулюють себе як такі, що запропонували адекватне пояснення взаємних конституюючих впливів людей/агентів та суспільства/соціальної структури, без надання засадничої переваги тій чи іншій стороні. Звичайно, питання адекватності таких пояснень залишається відкритим і потребує критичного розгляду. Проте відразу слід зазначити, що насамперед увагу дослідників привернула концепція структурації Е. Гідденса, котра, як на мене, є найбільш провокативною та контроверсійною.

Отже, пропоновану роботу присвячено розгляду одного з центральних понять теорії структурації Гідденса, а саме концепцій часу та «часу/простору».

Відразу слід зазначити, що хоча більшість дослідників і говорить про концепції часу та простору як про «критично важливі змінні теорії Гідденса» [2], у критичних дослідженнях вони розглядаються лише побіжно чи фрагментарне [див., напр.: 3 та 4]. У даній роботі концепція часу в теорії Гідденса розглядається у двох аспектах:

- як один із складників концепції «часу/простору»;

- як «внутрішній» елемент теорії структурації.

Проте насамперед буде доречним визначити головні поняття теорії структурації Ентоні Гідденса. Відразу варто сказати, що ця теорія проголошує подолання трьох головних дихотомій: між детермінізмом та волюнтаризмом, суб'єктом та об'єктом і, що найважливіше для нашого аналізу, між статикою і динамікою та синхронією і діахронією (через запровадження концепції «часу/простору»)¹.

Центральними тут є поняття структури та власне структурації. На противагу функціоналістським та структуралістським підходам у соціології та соціальних науках взагалі Гідденс визначає структури як такі, що «можуть бути аналізовані як правила та ресурси... існують у просторі/часі лише як моменти, включені у продукування соціальних систем²... і мають тільки віртуальне існування» [7]. У той же час, на думку Гідденса, правила та ресурси є структурними, чи навіть структуруючими властивостями. Іншими словами, структура (що розглядається як правила та ресурси) існує парадигматичне та віртуальне й актуалізується, тобто набуває «теперішності» лише у своїй інстанцізації в моменті конституювання соціальної системи [8], тобто здійсненні агентом (людиною чи групою людей тощо) дій (practices).

Таким чином, відбувається перехід до поняття структурації, яке містить у собі принцип дуаль-

¹ Однак тут слід зауважити, що Гідденс не є новатором, і спроби (більш чи менш вдалі) такого поєднання були здійснені в межах досить великої кількості підходів, від етнометодології та символічного інтеракціонізму і до феноменологічних підходів [див. 5].

² Соціальна система розуміється Гідденсом як така, що «відтворює зв'язки між діячами чи колективами, організовані у регулярні соціальні практики» [6], у рутинізовану щоденну (day-to-day) соціальну взаємодію. Прикладами соціальних систем є школа, держава тощо.

ності структури, що виражає взаємну та постійну залежність структури та агента. При цьому під дуальністю структури розуміється те, що «структурні властивості соціальних систем (правила та ресурси.-Л. О.) є як засобом, так і результатом практик, що конституують ці системи» [9]. Важливо наголосити, що діяльність або практики можуть відбуватися лише в контексті актуалізованих структурних властивостей, тобто правил і ресурсів, що «перекриваються», і не можуть бути ані аналітично розділені, ані існувати окремо одні від одних [10]. Тобто у своїх практиках та взаємодії агенти звертаються до структурних властивостей (ресурсів та правил), актуалізуючи їх у моменті дії- «теперішньому» контексті часу/простору, але в той же час реконститууючи їх у процесі такої взаємодії [11].

Як уже було зазначено вище, проголошуючи подолання «основних теоретичних» дихотомії!, Гідденс приходять до дуальності структури та агента (тобто практик), а не до дуалізму. Це розрізнення є принциповим, тому що не тільки включає в себе розуміння структури і агента як «двох сторін одної монети»³, тобто, як пише М. Арчер, «амальгамації різних сторін одного і того ж» [13], а й упроваджує погляд на суспільство не як на серію окремих дій (acts), поєднаних разом, але як на нескінченний і постійний потік вчинків (conducts), що змінюють чи підтримують потенційно мінливий соціальний світ [14].

Власне тут, на мою думку, і криється головна проблема із застосуванням концепції часу як «внутрішнього» елемента теорії структуризації. Проте спочатку мені видається доцільним розглянути розуміння Гідденсом «часу/простору» як окремого поняття.

Перше, що слід наголосити, це відмова від розгляду часу (і простору) як зовнішніх щодо об'єкта чи то соціального світу. Натомість Гідденс наголошує, що вони є інтегральними частинами об'єкта як такого за його природою. З цього безпосередньо випливає відмова від беззастережного застосування «вимірюваного годинникового» часу, що є, на його думку, притаманним західній культурі. У своїх розміркову-

ваннях він спирається на філософію Хайдеггера⁴, зокрема постулюючи, що час і простір не є простими рамками (соціальної) взаємодії [16].

Більше того, Гідденс наполягає на неприйнятності розділення часу на минуле, теперішнє і майбутнє у будь-який простий спосіб через неможливість стандартизації часових інтервалів. Тобто часові інтервали - це не проміжки часу, що минають в пустоті, а структурні розрізнення (differences), що задають форму контексту, як, наприклад, музичний ритм. Виходячи з цього, стверджується постійна «теперішність» часу, його динамічність та здатність змінюватися. Отже, повсякденне сприйняття («інтервальне») є неприродним та соціальне сформованим і замінюється циклічним - від довготривалих циклів суспільних змін до життєвих циклів організму і, нарешті, повсякденної (day-to-day) діяльності. При цьому адекватна теорія потребує взаємопоєднання всіх трьох типів циклів.

З іншого боку, сприйняття часу' є поєднанням із поняттям простору. Тут не можна не зазначити того впливу, який справили на формування даної концепції представники т. зв. time geography. Детально аналізуючи їх внесок [17], Гідденс розвиває далі ідею, за якою простір, як і час, не може використовуватись у соціальній теорії тільки для «означення якоїсь "точки у просторі"» [18]. Таким чином, він говорить про концепцію присутності (presence) чи, скоріше, взаємного поєднання присутності й відсутності як про одночасно темпоральну і просторову. Як результат, формулюються поняття локальностей (використання простору для формування оточення (settings) інтеракції⁵, яке, у свою чергу, є принциповим для виокремлення її контекстуальності), потенціалу присутності, регіоналізації (не тільки локалізації у просторі, а й як зонування у часі/просторі відповідно до рутинізованих соціальних практик)⁶.

Принциповим є акцентування саме на рутинізованих практиках. Більше того, властивістю кожної соціальної інституції є здатність впроваджувати та здійснювати рутинізовані соціальні практики і взаємодії, що відділені від щоденної

³ Метафора, використана Гідденсом [див. 12].

⁴ Серед тих, чий погляд також вплинули на сприйняття Гідденсом часу, слід згадати істориків школи Анналів, Леві-Стросса та Уайтхеда [див., напр., 15].

⁵ Варто зауважити, що Інтеракція не обов'язково має безпосередній (face-to-face) характер, а може бути дистанційованою.

⁶ Прикладом регіоналізації може бути зонування приміщень у будинку, кожне з яких (вітальня, спальні тощо) є просторово виокремленим, має різне часове розміщення (використовується в певний час) та формує контекст/середовище для різних рутинізованих соціальних практик.

взаємодії і локалізовані в часі та просторі, регулювати розподіл останніх⁷.

Ширше влада та контроль соціальних інституцій знаходять своє вираження саме у зонуванні та регіоналізації діяльностей (розподілі часу та простору) та у підтримці рутинізованих соціальних практик. Тут відразу впадає у вічі певна подібність соціальних інституцій Гідценса та дисциплінарних інституцій Фуко. Проте, на відміну від останніх, для здійснення контролю та регулювання у межах соціальних інституцій принципове значення мають рефлексивність агентів (взаємодії)-контролю.

Загалом концепція «часу/простору» виглядає досить логічно побудованою і, взята як самодостатня, успішно використовується Гідденсом для аналізу соціетальних змін та модернізації. Проте використання цієї концепції в рамках теорії структуризації викликає, через низку невідповідностей, деякі запитання.

Вище вже були розкриті погляди Гідценса на структуру, дуальність структури та особливості процесу структуризації. Принциповими є його розуміння як цілісного нескінченного процесу поведінки (*conducts*), в якому поєднуються та інстанціалізуються агент і структура, що є його різними сторонами⁸. У цьому контексті цікаво визначити, що власне вкладається в поняття агента дії/соціальних практик та його властивостей. По-перше, Гідценс говорить про неможливість розрізнення та окремого аналізу дії (*action*) та агента. Основними властивостями агента є його рефлексивність, інтенціональність та схильність до раціоналізації дії. Однак це зовсім не означає, що наслідки дії є цілком передбачувані [19]. Більше того, ані мотивації, ані інтенціональність агентів не є «однозначно присутніми», такими, що «ховаються» поза людською діяльністю, але рутинно та хронічно (потягом *duree* щоденної діяльності) інстанціалізуються в такій діяльності.

Загалом потрібно зробити наголос на таких моментах:

- Інтенціональний характер людської діяльності має розглядатися не як артикуляція окремих та визначених «інтенцій», а як нескінченний потік інтенціональності в часі, що, втім, не може сприйматися як певний «набір» станів свідомості, які супроводжують дію. «Інтенціональність свідомо артикулюється лише у рефлексивному

акті уваги: як правило, у межах дискурсу» [20].

- Рефлексивний моніторинг дій відбувається у зворотному до раціоналізації дій (тобто до аналізу та виокремлення мотивацій) напрямку. Як правило, він є дискурсивним (тобто пов'язаним із дискурсивною свідомістю - знанням, навичками тощо, які людина може пояснити) і спрямованим на перетлумачення практичної свідомості - знань, навичок, досвіду, механізму яких людина не може пояснити словами.

- Сприйняття (якому властива вибіркова увага) розглядається як частина локалізованої в часі і просторі діяльності людей, як те, що агенти роблять в межах нескінченного потоку дій/вчинків [21].

Результатом застосування цих концепцій стає повне «виведення», елімінація минулого часу. Розглядаючи структуризацію як дуальність структури/агента, потік дій/вчинків, у якого немає остаточного результату, а є лише «постійність існування», Гідценс наголошує на постійній присутності в цьому процесі «теперішнього часу».

Тут виникають дві головні проблеми:

1. Яким чином, за відсутності будь-яких «попередніх станів» та минулого, агент набуває досвіду, знань, отримує доступ до ресурсів та знання правил.

2. Яким чином формуються правила і розподіляються ресурси.

Першу із зазначених проблем Гідценс намагається розв'язати за допомогою поняття «пам'яті» (*memory*). Проте пам'ять, відповідно до засадничих положень своєї теорії, він розуміє як «...спосіб опису здатності володіти знанням (*knowledgeability*), що притаманна агентам», і далі: «пам'ять так само не позначає минулий досвід, як і свідомість - теперішній» [22]. Тобто пам'ять є темпоральним вираженням свідомості. Тут і криється одне з головних внутрішніх протиріч: визначаючи таким чином пам'ять, Гідценс говорить про спогад як про такий спосіб охоплення та «притягнення» минулого досвіду, що фіксує його на континуальності дії. На мою думку, таке розуміння спогаду хоча і дозволяє більш адекватно пояснити появу досвіду та попередніх знань, однак абсолютно не узгоджується ані з наведеним розумінням пам'яті чи свідомості, ані із сприйняттям часу як виключно теперішнього.

⁷ Прикладом такої соціальної інституції, який розглядає Гідценс, є школа.

⁸ У межах даної роботи видається недоцільним розглядати проблему розуміння структури та агента як сторін одного явища.

Подібні невідповідності спостерігаються й у вирішенні другої проблеми. З одного боку, цілком незрозуміло, звідки агент «витагує» доступні ресурси і правила, якщо вони є наявними лише в моменті дії агента, що має загальний характер. З іншого боку, соціальні позиції Гідденс розглядає як наслідки розподілу ресурсів і наявності правил, з чого є абсолютно незрозумілим (і знов-таки, не поясненим) механізм такого розподілу доступних ресурсів⁹ [23].

Можна говорити, що Гідденс «збиває» два моменти існування структурних властивостей (правил та ресурсів) - тобто передуючий дії і змінений внаслідок дії - в один. Таким чином, якщо постає проблема аналізу якоїсь конкретної ситуації, наприклад стосунків між керівником та підлеглим, зовсім неможливим є виділення «початкового моменту» аналізу, того, що є «аналітичне пріоритетним» [24]. Проблематичною також є власне постановка питання про репродукування правил та ресурсів у ході дій/потоків дій через незрозумілість механізму появи/продукування того (правил і розподілу ресурсів), що треба репродукувати [25]. При цьому постає питання про саму можливість пояснення всіх цих моментів у межах теорії структуризації.

Загалом ні щодо першої, ні щодо другої проблеми не вирішується питання «коли?»: коли фор-

мулюються досвід та знання, правила чи доступ до ресурсів.

Отже, підіб'ємо підсумки. Концепція «часу/простору» Гідденса окреслює можливості цікавих підходів до розв'язання опозицій статичності/динаміки, темпоральності і просторовості і має досить широкі перспективи емпіричного використання, наприклад у дослідженнях життя соціальних організацій (тобто шкіл) [детально див.: 24, 25], однак специфічне розуміння часу в межах теорії структуризації призводить до такої концептуалізації основних понять, яка має внутрішні протиріччя, що неможливо адекватно пояснити, не змінюючи онтологічних засад концепції (принаймні таке пояснення у Гідденса та його послідовників відсутнє).

Насамкінець слід зазначити, що існування в межах теорії структуризації тільки «теперішнього часу» поряд із відсутністю попередніх (початкових) станів та наслідків дій ставить під сумнів валідність застосування концепту соціальних змін. Якщо під зміною мають на увазі різницю у зміні станів, то відсутність фіксованих (чи будь-яких) станів унеможливорює власне застосування цього терміна. Більш доцільним (та консистентним щодо онтології теорії структуризації) видається застосування поняття «флуктуації». На жаль, у роботах Гідденса відсутні спроби розв'язати зазначену проблему.

1. Див. огляд у: *Parker J.* Structuration.— London: Open University Press, 2000.— P. 3-37.
2. *Ritzer G.* Modern Sociological Theory.— 4* ed.— The McGraw-Hill Companies, In., 1996.— P. 395.
3. *Tucker (Jr.) K. H.* Anthony Giddens and Modern Social Theory.— London: Sage Publication; New Delhi: Thousand Oaks, 2000.— P. 86-88.
4. *Cohen I. J.* Structuration Theory: Anthony Giddens and the Constitution of Social Life.— London: Macmillan, 1989.— P. 84-113.
5. *Layder D.* Structure, Interaction, and Social Theory.— London, Boston: Henley Routledge & Kenan Paul Ltd., 1981.— P. 69-70.
6. *Giddens A.* Central Problems in Social Theory.— London: Macmillan, 1983.— P. 66.
7. *Giddens A.* A Contemporary Critique of Historical Materialism.— 1981.— P. 26.
8. *Giddens A.* Central Problems in Social Theory.— London: Macmillan, 1983.— P. 64.
9. *Ibid.*— P. 69.
10. *Giddens A.* The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration.— Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1998.— P. 16-21.
11. *Giddens A.* Central Problems in Social Theory.— London: Macmillan, 1983.— P. 71
12. *Ibid.*— P. 23.
13. *Archer M.* Human Agency and Social Structure: A Critique of Giddens // *Clark J., Modgil P., Modgil S.* (eds.). *Anthony Giddens: Consensus and Controversy.*— London, New York, Philadelphia: The Palmer Press, 1990.— P. 75.
14. *Ibid.*
15. *Bryant Ch. G. A., Jary D.* (eds.). *The Contemporary Giddens: Social Theory in a Globalizing Age.*— London: Palgrave, 2001.— P. 10-18.
16. *Tucker (Jr.) K. H.* Anthony Giddens and Modern Social Theory.— London: Sage Publication; New Delhi: Thousand Oaks, 2000.— P. 86-88.
17. *Giddens A.* The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration.— Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1998.— P. 110-119.
18. *Ibid.*— P. 118-119.
19. *Giddens A.* Central Problems in Social Theory.— London: Macmillan, 1983.— P. 56.
20. *Giddens A.* The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration.— Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1998.— P. 47-48.
21. *Ibid.*— P. 49.
22. *Porpora D. V.* Four Concepts of Social Structure // *Journal for the Theory of Social Behaviour.*— 1989— V. 19— № 2 (June).— P. 206-207.
23. *Bryant Ch. G. A., Jary D.* (eds.). *The Contemporary Giddens: Social Theory in a Globalizing Age.*— London: Palgrave, 2001.— P. 43-61.
24. *Porpora D. V.* Four Concepts of Social Structure // *Journal for the Theory of Social Behaviour.*— 1989— Vol. 19— № 2 (June).— P. 207.

26. *Layder D.* Structure, Interaction, and Social Theory.- London, Boston: Henley Routledge & Kenan Paul Ltd., 1981.- P. 66.
27. *Cohen I. J.* Structuration Theory: Anthony Giddens and the Constitution of Social Life.- London: Macmillan, 1989.- P. 232-288.

A. Osypchuk

**TIME AND «TIME/SPACE» CONCEPT
IN ANTHONY GIDDENS STRUCTURATION THEORY**

This article analyzes time and «time/space» concepts in A. Giddens Structuration theory. It is argued that while time/space concept can be successfully used in research as separate approach, in the Structuration theoryframe it leads to controversies in perception and understanding of time and to ontological inconsistencies within Structuration theory.